

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (2): 1016/1038

**Milliyetçilik Üzerine Retrospektif Bir Değerlendirme ve Ulus
Devletin Geleceği**

A Retrospective Review on the Nationalism and the Future of Nation
State

Süleyman Çağrı GÜZEL

**Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İslâhiye İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü**

**Asst. Prof, Gaziantep University, İslahiye Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of International Relations**

s-cagriguzel@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-0509-3424

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.01.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 12.05.2020
Yayın Tarihi / Published	: 14.06.2020
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: GÜZEL, S . (2020). Milliyetçilik Üzerine Retrospektif Bir Değerlendirme ve Ulus Devletin Geleceği. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (2) , 1016-1038 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/54141/679144>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Milliyetçilik Üzerine Retrospektif* Bir Değerlendirme ve Ulus Devletin Geleceği

Öz

Milliyetçilik yaklaşık iki yüz yıl önce ortaya çıkmış, zamanla büyük imparatorlukları ve bu imparatorlukların temsil ettiği eski düzeni (ancien régime) yerinden etmiş bir ideolojidir. Geçmiş sadakat odaklarının yerini alarak modern devletin meşruiyet kaynağı olan bu ideoloji, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni uluslararası sistemin belirleyici unsuru olmuş ve tedricen neredeyse tüm devletler "ulus devlet modeli"ni benimsemiştir. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni normlar ve değerler ulus devlet ile birlikte milliyetçilik paradigmasını aşındırmış olsa da; milliyetçiliğin küreselleşme sürecine karşı güçlü bir "direniş" sergilediği söylenebilir. Son dönemde ise dünya genelinde yaşanan ekonomik sorunlar ile birlikte göç ve terör olgusunun yarattığı istikrarsız ortam milliyetçi ve popülist eğilimleri artırmıştır. Çalışmanın amacı milliyetçi ideolojinin geçirdiği evreleri analitik bir şekilde ortaya koyarak; ulus devletin küreselleşme süreci karşısında ayakta kalıp kalamayacağını tartışmaktır.

Özet

Tarihsel olarak genellikle 18. yüzyılın sonu ile başlatılan milliyetçiliğin ve onun siyasal bir birim olarak temayüz etmiş hali olan ulus devlet modelinin, 20. yüzyılın başından itibaren uluslararası sistemi yeniden dizayn ettiği söylenebilir. Bu "yeni" siyasal örgütlenme modeli ile birlikte hanedanlıklar, imparatorluklar ve geleneksel siyasal birimler tarihin tozlu sayfalarına karışmıştır. Hanedanlıklar ile imparatorluklarda keskin bir biçimde ayrılan yönetici ve tebaa kültürleri, ulus devlette giderek birbirine yaklaşmış; ortak mitler, dil, tarih ve değerler tüm halkı kapsayacak bir biçimde -ya da kapsaması hedeflenerek- "kurumsal" hale getirilmiştir. Bu bağlamda ulus devletin halk ile yönetim arasında gerçekleşen yeni bir toplumsal sözleşme olduğu söylenebilir; çünkü ulus devlet ile birlikte iktidarın kaynağı değişmiş, halk yönetimde söz sahibi olmaya başlamıştır. Buna karşın ulus devlet mekanizmasının millete duyulan sadakati her hal ve şartta sağladığı söylenemez. Nitekim devletin nüfusu homojenleştirme projesi bazen "tepkisel" ya da "sapkın" milliyetçilikleri ortaya çıkarabilmiştir. Dolayısıyla milliyetçiliğin her zaman devlete sadakati sağlayan bir unsur olduğunu ifade etmek mümkün değildir.

Milliyetçiliğin ve ulus devletin tarihsel gelişiminin yanında nasıl bir ontolojiye sahip olduğu sorusu da akademinin gündemindedir. Milletleri modern çağın bir "icadı" olarak gören ve yapay olduklarını savunan modernist görüş hegemonik ağırlığını devam ettirse de; onu tarihin en eski

* Retrospektif sözcüğü "geriye bakmak" anlamına gelir. Sosyal bilimlerde ise genellikle bir olgunun geçmişini yani tarihsel arka planını ifade etmek için kullanılır.

dönemlerine dayandıran ve doğal bir topluluk olarak gören daimici görüşün de varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir. Bununla birlikte kökleri nereye dayanırsa dayansın millet olgusunun modern devletin en önemli meşruiyet kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim modern devlette yöneticiler meşruiyetlerini tanrıya ya da çeşitli soy bağlarına değil, halka dayandırmak zorundadır. İktidar ve meşruiyet kaynaklarının el değiştirdiği bu süreç kendini ilk olarak en belirgin bir biçimde Fransız İhtilali'nde göstermiştir. Bir bütün olarak monarşiye ve onun temsil ettiği değerlere karşı baş kaldıran Fransızlar, halkı siyasal iktidarın gerçek sahibi olarak görmüşler ve geçmişte yaşanan halk-devlet dikotomisinden farklı olarak "devlet halktır" düsturunu benimsemişlerdir. Devrimin ihtiva ettiği fikirlerin adeta yazılı bir belgesi olan "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nde de egemenliğin kaynağının açıkça millet olduğu belirtilmiş ve devlet ile tebaa arasındaki kopukluk sona ermiştir.

Milliyetçiliğin muharriki olan ulus devletin yaygınlaşması; yani modern devletin "ulus devlet" formunu alarak Avrupa sathında genişlemesi tam anlamıyla 20. yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Özellikle Wilson prensipleri temelinde şekillenen yeni uluslararası sistemde devletler dil ve milliyet esasına göre oluşturulmuş, Orta ve Doğu Avrupa'daki büyük imparatorluklar yıkılmıştır. İki savaş arası dönemde ise gerek ekonomik sorunlar, gerekse orta sınıflarda ortaya çıkan "kıızıl tehdit" algısı milliyetçiliğin giderek ırkçı bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Faşist İtalya ve Nazi Almanyası bu radikalleşmenin en bilindik örnekleri olsa da, aşırı sağ eğilimler kendisini her yerde göstermiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra müttefiklerin zaferiyle birlikte milliyetçiliğin en azından entelektüeller arasında cazibesini yitirdiği söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu savaşın ardından Avrupa'da düşüşe geçen milliyetçilik, Asya ve Afrika'daki sömürgelerin "uluslaşması" bağlamında büyük bir rol oynamıştır.

Ulus devlet modeli bugün halen daha modern devletin en yaygın örgütlendiği biçimdir; ancak onu tehdit eden en önemli olgunun küreselleşme süreci olduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşmenin katalizörü olarak sayabileceğimiz piyasa ekonomisi, ortak tüketim kültürü, ademi merkezîyetçilik, teknoloji gibi faktörlerin milli değerleri ve dolayısıyla ulus devleti aşındıracağı iddia edilebilir. Ancak bu süreçte ulus devletin yalnızca dezavantajları değil avantajlarının da olduğu söylenebilir. Nitekim teknoloji bir yandan iletişimsel süreçleri hızlandırarak kültürleri birbirine yakınlaştırırken, diğer yandan ulus devletin gözetim ve denetim mekanizmalarını güçlendirmektedir. Dolayısıyla ulus devletin kendi ideolojisini vatandaşlarına içkin hale getirme ve onlara ulaşma noktasında geçmişten çok daha etkin bir güce sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte küreselleşme sürecinde piyasa ekonomisi çerçevesinde ortaya çıkan krizler özellikle orta - alt sınıflarda milliyetçiliğin yükselmesine

neden olmakta ve kitleler ulus devleti adeta sığınacak güvenli bir liman olarak görmektedir. Nitekim 2008 küresel ekonomik krizinin ardından sosyal güvencelerini ve işlerini kaybeden Avrupalılar, giderek artan bir şekilde göçmenleri sorunların kaynağı olarak görmeye başlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak popülist siyasal söylem Batı ülkelerinde karşılık bulmuş ve aşırı sağ partiler oylarını yüksek oranda artırmıştır. Batı'da milliyetçiliğin yükselmesi aynı zamanda bir "kimlik endişesinden" kaynaklanmaktadır. Özellikle Suriye ve Libya gibi çatışma süreci yaşayan istikrarsız ülkelere Avrupa'ya yönelen göç, kitlelerde kültürel bir kaygı ve aynı zamanda "terör korkusu" yaratmaktadır. Tüm bu sosyal, siyasal ve ekonomik olgular popülist siyasi söyleme sahip olan ve çok kültürcülüğü dışlayan siyaset tarzının başarılı olmasına neden olmuştur. İngiltere'nin Brexit olarak adlandırılan süreçte Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılması, Donald Trump'ın ABD başkanı seçilmesi, Ulusal cephe lideri aşırı sağcı Marine Le Pen'in 2017 Fransa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yüzde 21,7 gibi yüksek bir oy alarak ikinci tura kalması ve aşırı sağın Avrupa'nın birçok ülkesinde ya iktidar ortağı ya da mecliste olması küreselleşme sürecinin milliyetçilik ve ulus devlet karşısındaki gücünün azaldığını göstermektedir. Çok kültürcülük, evrensel değerler, küresel refah, sınırların önemini yitirmesi gibi küreselci söylemler milliyetçilik karşısında zayıflamıştır. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz konjonktürde ulus devletin gücünü tahkim ettiği, küreselci söylemin ise gerilediğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Ulus devlet, Küreselleşme, Bölgeselleşme, Popülizm

A Retrospective* Review on the Nationalism and the Future of Nation State

Abstract

Nationalism is an ideology that emerged about two hundred years ago and over time dethroned the great empires and the ancien régime. This ideology, which was the legitimate source of the modern state by replacing the past loyalties, became the determining factor of the new international system after the First World War and gradually, almost all states have adopted the "nation-state" model. Although the new norms and values that emerged after the Cold War damaged the paradigm of nationalism with the nation state, nationalism has shown strong "resistance" to the globalization process. As for the recent period unstable environment created due to the phenomenon of immigration and terror along with the global economic problems has increased the nationalist and populist tendencies. The aim of

* The word retrospective means "looking back". In social sciences, it is generally used to express the history of a phenomenon that is, its historical background.

this study is to analytically reveal the phases of the nationalist ideology and to discuss whether nationalism and the nation state can survive the globalization process.

Summary

It can be said that nationalism, which was mainly initiated with the end of the 18th century, and the nation-state model, which came to the fore as a political unit of nationalism, has redesigned the international system since the beginning of the 20th century. With this "new" model of political organization, dynasties, empires and traditional political units vanished in the dusty pages of history. The sharply separated culture of rulers and subjects in dynasties and empires, have gradually converged in the nation state; common myths, language, history and values have been "institutionalized" in a way that covers the whole public - or with the aim of covering them. However, it cannot be said that the nation-state mechanism provided loyalty to the nation under all circumstances. As a matter of fact, the state homogenization project of the state sometimes brought up "reactive" or "deviant" nationalism.

Nation phenomenon is one of the most important sources of legitimacy in the modern state. Indeed, in the modern state, rulers must base their legitimacy on the people, not on God or various lineages. This process, in which the sources of power and legitimacy changed hands, first showed itself in the most obvious way in the French Revolution. The French, who opposed the monarchy as a whole and the values it represented, considered the people as the real owner of political power and adopted the "state is the people" principle, unlike the people-state dichotomy that happened in the past.

The proliferation of the nation states took place literally at the beginning of the 20th century. Especially in the new international system, which was formed on the basis of Wilson principles, states were formed on the basis of language and nationality, and great empires in Central and Eastern Europe were destroyed. In the interwar period, both the economic problems and the perception of "red threat" that emerged in the middle classes caused nationalism to move to a racist dimension. Although fascist Italy and Nazi Germany are the best known examples of this radicalization, far-right trends have manifested everywhere. However, with the victory of the allies after the Second World War, it can be said that nationalism has at least lost its appeal amongst intellectuals. However, nationalism, which declined in Europe after the war in question, played a major role in the "nationalization" of the colonies in Asia and Africa.

The nation-state model is still the form where the more modern state is most commonly organized; however, it is possible to say that the most important phenomenon threatening it is the globalization process. It can be argued that factors such as market economy, common consumption culture, decentralization, and technology, which we can consider as catalysts of globalization, will erode national values and thus the nation state. However, in this process, it can be said that the nation state has not only disadvantages but also advantages. As a matter of fact, technology, on the one hand, accelerates the communicative processes, while bringing the cultures closer together, on the other hand, it strengthens the surveillance and control mechanisms of the nation state. Nevertheless, crises emerging within the framework of the market economy increase nationalism, especially in the middle - lower classes, and the masses "hold on" to the nation state. Indeed, Europeans, who lost their social security and jobs after the 2008 global economic crisis, increasingly began to see immigrants as the source of the problems. As a result, populist political discourse has found a response in Western countries and far-right parties have increased their votes to a high extent. The rise of nationalism in the West also results from an "identity concern". Especially, migration from unstable countries such as Syria and Libya, which are in conflict, to Europe creates a cultural anxiety and also "fear of terror" in the masses. All these social, political and economic phenomena have led to the political style, which has populist political discourse and excludes multiculturalism to be successful. Britain's departure from the European Union (EU) in the process called Brexit, Donald Trump's election as US president, including of National front leader, right-wing Marine Le Pen, in the second ballot with a high vote of 21.7 percent in the 2017 French Presidential elections and the fact that the far-right is a ruling partner or in the parliament in many European countries, shows that the power of the globalization process against nationalism and the nation-state has decreased. Globalist discourses, such as multiculturalism, universal values, global prosperity, and that the borders have lost their importance, have weakened against nationalism. Therefore, it is possible to say that the nation state has strengthened its power in the conjuncture, and the globalist discourse declined.

Keywords: Nationalism, Nation-state, Globalization, Regionalization, Populism.

Giriş

18. yüzyılın sonundan itibaren Batı Avrupa’da yayılan milliyetçilik, zamanla tüm dünyayı etkisi altına almış ve eski meşruiyet unsurlarını (hanedan, aristokrasi, ruhban sınıfı v.b.) devre dışı bırakarak iktidarların tek meşru dayanağı haline gelmiştir. Bugün dünya üzerinde yer alan siyasal birimlerin çoğu belli bir milletin değerlerine ve iktidar meşruiyetine dayanan ulus devletlerden oluşmaktadır. Bu yeni düzende siyasal birim ile ulusal birim çakışmaktadır ve iktidar sahipleriyle yönetilenler arasında etnik / kültürel açıdan bir “örtüşme” söz konusudur. (Gellner, 2013: 71) Milliyetçiliğin büyük düşünörlere sahip olmamasına rağmen dünya üzerinde yarattığı bu etki dikkate değerdir. Nitekim Anderson’a göre milliyetçilik, siyasal gücü ile karşılaştırıldığında felsefi bir “sefalet” içindedir ve Hobbes, Tocqueville, Marx ya da Weber ölçeğinde düşünörlere yaratamamıştır. (Anderson, 2015: 19) Ancak siyasal ve sosyal bir fenomen olarak milliyetçilik, felsefi derinliğinin ötesinde, çoğu zaman modernleşme sürecinin bir sonucu olarak görölmüştür. Milliyetçiliği modernizmin bir ürünü olarak gören yaklaşıma göre milletlerin tarih kadar eski olduğunu iddia eden “daimici” görüş gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim millet sözcüğünün modern anlamı dahi en fazla iki yüz yıllık bir geçmişe sahiptir.

Son dönemde iki kutuplu dünya sisteminin yıkılması ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle artan iletişim olanakları milliyetçilik karşısında bir tehdit olarak ortaya çıksa da; modern dünyada devletlerin örgütlenme biçimi hâlâ ulus devlet modeline dayanmaktadır. Bununla birlikte kitle iletişim imkanlarının artması yalnızca ortak tüketim kültürünü değil ulus devleti ve milliyetçiliği de güçlendirmiştir. Nitekim devlet seçkinleri milli değerleri ve duyarlılıkları halka içkin hale getirmek için gelişen kitle iletişiminden yararlanmakta ve bu yolla kitleleri daha fazla etkilemektedir. Avrupa Birliği gibi ulus üstü bölgeselleşme projelerinin de milliyetçiliği “ehlileştiremediğini” söylemek mümkündür. Nitekim farklı kültür ve inanç gruplarının Avrupa’ya göç etmesi, bu kıtada yer alan birçok ülkede aşırı sağ akımlara olan desteği artırmıştır. Ayrıca ulus devletin homojen yapısını çözme eğiliminde olan küreselleşme sürecinin mikro milliyetçiliklerin canlanmasına da yol açtığı ifade edilebilir. Neticede bireyselliğin hızla yaygınlaştığı ve kitle iletişimi sayesinde insanların yaşam şekillerinin değiştiği bir dönemde bile milliyetçiliğin gücünü ve etkisini muhafaza ettiği söylenebilir. Öyle ki, millet mefhumu politik ve sosyal bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıktığından bu yana bireyden ve insan yaşamından daha değerli görölmektedir. (Özkırımlı, 2016: 11)

1. Millet Kavramı

Anthony D. Smith¹ "Milli Kimlik" adlı eserine, Sofokles'in İ.Ö. 429 tarihinde sahneye koyduğu "Oedipus Tyrannos (Kral Oedipus)" oyununun kimlik vurgusuyla başlar. Smith'e göre bu oyunun ana tezini kimlik sorunu oluşturmaktadır. Sofokles'in dramında Oedipus birçok rol ve kategoriye bürünür. Söz konusu rol ve kategoriler aynı zamanda 5. yüzyılda yaşayan Yunanlıların çok iyi bildikleri kolektif kimlikleri oluştururlar. (Smith, 2016: 16) Smith tarafından; cinsiyet, ülke/toprak ve sosyal-ekonomik toplumsal sınıf olarak belirtilen bu kategorilerin arasında milli kimlik kategorisi yoktur; çünkü eski Yunan'da siyasi anlamda millet değil, şehir devletlerinden oluşan bir topluluk vardır. Dolayısıyla 5. yüzyılda yaşayan bir Yunan'ın tahayyülünde millet kavramının mevcut olmadığı ifade edilebilir. Smith'in eserindeki bu giriş, millet kavramının kadim bir geçmişe dayanmadığının ve daha çok modern çağa ait olduğunun bir göstergesidir.

Ernest Renan'a göre de millet kavramı tarihte oldukça yenidir. Eski Mısır, Çin yahut Kadim Keldani hiçbir şekilde millet değildir. Geçmişte ne Mısır vatandaşı ne de Çin vatandaşı bulunmaz. Klasik eski çağlarda şehir krallıkları, konfederasyonlar ya da imparatorluklar mevcuttur fakat bunların hiçbiri meşruiyetlerini millettten alan yapılar değildir. Asur İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, İskender'in İmparatorluğu da vatan değillerdir; Asurlu vatanseverler hiç olmamıştır ve Pers İmparatorluğu geniş bir derebeyliktir. (Renan, 2016: 34-35)

Terimsel olarak incelediğimizde de klasik çağlarda nation (millet) kavramının, günümüzdeki manasıyla kullanılmadığı ifade edilebilir. Latince ilk kullanımında "natio" küçük düşürücü bir anlama sahiptir. (Kerestecioğlu, 2012: 315) Aynı bölgeden gelen ve bir grup oluşturan topluluklar Romalılar tarafından "natio" olarak adlandırılır. Bu topluluklar Roma vatandaşı değildir ve dolayısıyla statüleri Romalıların altındadır. Eski Yunan'da da durum farklı değildir. Roma'daki "natio" kavramının Yunanca'daki karşılığı "ta ethne"dir ve bu sözcük de toplumdan dışlananları (yabancılar, putperestler, dinsizler vb.) ifade etmek için kullanılır.

Ortaçağ'a gelindiğinde "nation" kavramı üniversitelere eğitim için gelen yabancılar için kullanılmaya başlanır. Bu dönemde millet kavramı pejoratif anlamından sıyrılmıştır; ancak üniversite çatısı altında kullanılan "nation" kavramı bir süre sonra skolastik tartışmalarda ortak görüş geliştiren öğrenci gruplarını ifade etmeye başlar. Kavramın karşılık geldiği yeni anlam "görüş topluluğu"dur. Bu topluluklar aynı zamanda, krallıkları temsil ettikleri için, "nationa"ya farklı bir anlam daha eklenir ve kavram, "kültürel ve siyasal

¹ Anthony D. Smith etno sembolcü yaklaşımın önde gelen isimlerinden biridir. Günümüz milliyetçiliklerinin anlaşılması için etnik topluluk ve bağlılıkların dikkate alınması gerektiğini savunur.

otoriteyi temsil eden toplumsal elit” anlamında kullanılır. (Kerestecioğlu, 2012: 315)

“Nation” ilk defa 16. yüzyıl İngiltere’sinde ülke nüfusunu yani halkı belirtmek için kullanılır. Halk kavramı bu dönemde hem bir bölgenin nüfusunu ifade eder, hem de sınıfsal bir anlama sahiptir. Söz konusu kavram daha çok “alt sınıfları” anlatmaya matuf olsa da halkla eş anlamlı kullanılması, “alt sınıfların” seçkin hale gelmesinin ve terimin küçültücü anlamını yitirmesinin bir göstergesidir. Tüm bu gelişmelere rağmen millet kavramı Fransız Devrimi’ne kadar fazla bir siyasi ton taşımamıştır. 1789’da Fransa’da XVI. Louis’e karşı isyan eden devrimciler halktan “Fransız milleti”ni anlamışlardır. Böylece millet, modern dönemdeki anlamına nihayet kavuşur ve siyasal meşruiyet ile birlikte egemenliğin dayanağı haline gelir.

Milletin, tarih boyunca geçirdiği “anlamsal tekâmül”e rağmen az çok neye karşılık geldiği artık açıktır. Özellikle 18. yüzyılın sonundan günümüze kadar uzanan ulus devlet çağında millet olgusu herkes tarafından içselleştirilmiştir. Ancak milletin herkesçe kabul edilen genel geçer akademik bir tanımının yapılması çok kolay değildir. Milliyetçilik kavramının tanımlanmasındaki en büyük zorluklardan birisi milleti neyin oluşturduğu hakkındaki farklı görüşlerdir. Objektif olarak ele alındığında milletler aynı dili konuşan, ortak bir inancı paylaşan ve ortak bir tarihsel geçmiş ile birlikte ortak bir hafızaya sahip olan insan topluluklarıdır. Ancak bir ulusu her zaman söz konusu objektif faktörlerle tanımlamak mümkün değildir. Nitekim Fransızca, Almanca ve İtalyancanın resmi dil statüsünde olduğu İsviçre’de bir dil birliğinden söz etmek mümkün olmasa da, İsviçre milleti kalıcı ve yaşayabilir olduğunu ispatlamıştır. Kuzey İrlanda’da rakip milliyetçiliklerin yükselmesine neden olan Katolikler ve Protestanlar arasındaki farklılıklar İngiltere’de büyük ölçüde önemsiz iken Almanya gibi ülkelerde yalnızca marjinal bir öneme sahip olmuştur. (Heywood, 2013a: 150)

Yukarıda kapsayıcı ve genel geçer bir millet tanımının yapılmasındaki zorluklardan bahsettik. Gerçekten de her ülkenin yahut her milletin kendine özgü koşulları dolayısıyla, yapılacak olan objektif bir millet tanımı içerisinde yer alamaması olasıdır. Ancak yine de kavramsal netlik açısından bir tanım yapılması gerektiği ifade edilebilir. Bu noktada kapsayıcılığı bakımından Anthony D. Smith’in millet tanımı kullanılabilir. Smith, milli kimliğin temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralar;

- Tarihsel bir toprak / ülke
- Ortak mitler ve tarihi hafıza
- Ortak bir kitlesel kamu kültürü

- Toplulukta yaşayan bütün bireyler için geçerli ortak yasal hak ve görevler
- Topluluğa mensup bireylerin ülke üzerinde serbest hareket olanağına sahip oldukları ortak bir ekonomi.

Bu özellikler ışığında Smith'in yaptığı millet tanımı şöyledir:

“Demek ki millet, tarihi bir toprağı / ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleğı, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlanabilir.” (Smith, 2016: 32)

2. Milliyetçiliğin Tarihsel Arka Planı

2.1. Fransız İhtilali ve Amerikalı “Criollo”lar

Milliyetçiliğin nerede ve ne zaman ortaya çıktığı hakkında tam bir fikir birliği olmasa da yaygın görüş Fransız Devrimi ile birlikte somutlaştığıdır. Bu bağlamda milliyetçiliğin politik alanda bir güç olmasının, yüksek bir değer olarak ortaya çıkmasının ve siyasal meşruiyetin kaynağı haline gelmesinin Fransız Devrimi ile birlikte gerçekleştiği, Avrupa ölçeğinde yaygınlaşmasının ise Napolyon savaşlarıyla mümkün olduğu söylenebilir. Fransızlar, Jean Jacques Rousseau'nun düşüncelerinden ve yeni bir siyasal doktrin olan halkın kendisini yönetmesi fikrinden etkilenmişlerdir. Dolayısıyla milliyetçilik “kralın tebaası”nın “Fransa'nın vatandaşları” olması gerektiğini savunan devrimci ve demokratik bir inanç olarak görülmüştür. (Heywood, 2013b: 161) Rousseau siyaset doktrinini “genel irade” kavramına dayandırmış ve yöneten-yönetilen ilişkileri bağlamında radikal bir değişimin öncüsü olmuştur. Rousseau genel iradeyi şöyle tanımlar: “Bir araya gelen insanlar kendilerini bir beden olarak gördüklere sürece, bir tek iradeleri vardır ve bu irade bütünü korumasına ve genel gönencin sağlanmasına matuftur.” (Rousseau, 2018: 99) Rousseau'ya göre tüm kararların genel irade ile alındığı bir ülkede çok az yasaya ihtiyaç duyulur. Ancak toplumu bir arada tutan bağlar gevşemeye başlarsa devlet zayıflar ve “özel çıkarlar” ön plana çıkmaya başlar. Söz konusu bağlar ortadan kalktığında en “aşağılık” çıkarlar “kutsal” genel yararın yerini alır ve genel irade “dilsiz” kalır. (Rousseau, 2018: 100)

Fransa'da tebarüz eden milliyetçi ve liberal değerleri tüm Avrupa'ya yaymak için yola çıkan Napolyon ise bu hedefini kıta Avrupa'sını işgal ederek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu işgal hamlesi, milliyetçiliğin Avrupa'da yayılmasını hızlandırıcı bir etki yaratmasına rağmen milliyetçilik ile demokrasi arasındaki bağların zayıflamasına yol açmıştır. Oral Sander'in ifadesiyle Fransız Devrimi'nin “saldırgan ve şımarık çocuğu” Avrupa'da adeta fırtına gibi esip tutucu imparatorlukların karabasanı olmuş; milliyetçiliği ve Fransa'da uygulamadığı liberal politikaları silah zoruyla Avrupa'ya yaymayı arzulamıştır. (Sander, 2014: 172) Napolyon işgalleri bir yandan Avrupa'daki yerleşik kurumları ve feodalizmi yerinden ederken diğer yandan da İtalya ve Almanya'nın siyasi birliklerini sağlama süreçlerini

hızlandırmıştır. Aynı zamanda sebep olduğu öfkeyle, milliyetçiliğin en çok ihtiyaç duyduğu “öteki”nin yaratılmasını da kolay hale getirmiştir. (Kerestecioğlu, 2012: 331)

Milliyetçiliğin tarihsel dayanağının Fransız Devrimi olduğunun yaygın kabul gördüğünü ancak bu konuda farklı fikirlerin de olduğundan bahsetmiştik. Bu noktada Benedic Anderson’un yaklaşımı hayli ilginç ve ana akım görüşün dışındadır. Burada amaç kronolojik bir karışıklık yaratıp anakronizme düşmek değil, önde gelen milliyetçilik kuramcılarında biri olan Anderson’un bu konu ile ilgili farklı görüşüne kısaca değinmektir. Anderson’a göre milliyetçilik ilk olarak Amerika’daki sömürgelerde ortaya çıkmıştır. Latin Amerika bölgesinde milliyetçiliğin lokomotifini, safkan Avrupalı olmakla birlikte Amerika kıtasında doğan kişiler yani criollo’lardır. Criollo’lar metropol tarafından, İber yarımadasında doğup Latin Amerika’da yaşayan beyazlar (peninsulares) karşısında ayrımcılığa tabi tutulmuşlardır. Örneğin İspanyol Amerika’da 1813’ten önceki 170 naipten sadece 4’ü criollo’dur. Devrimin eşliğinde Meksika’da criollo’ların peninsulares’e oranı 70’e 1 olduğu halde sadece tek bir criollo psikopos vardır. (Anderson, 2015: 73)

Criollo’lar idari görevleri nedeniyle İspanyol sömürgeleri arasında bir çeşit “idari hac” sayılabilecek yolculukları sırasında kendileriyle aynı yazgıyı paylaşan yoldaşlarıyla karşılaşmışlar ve peninsulares’lerle aralarındaki farklılıkların bilincine varmışlardır. Criollo ve peninsulares arasındaki çelişki 18. yüzyılın sonunda Amerikan ulusal bilincinin ortaya çıkışından çok daha erken bir tarihten beri süregelmiştir ve bu çelişki Amerika’daki İspanyol naipliklerinin birer ulus olarak hayal edilmeye başlanmasını sağlamıştır.

Anderson’a göre Latin Amerika’daki sömürge milliyetçiliklerini şekillendiren bir başka önemli unsur da kapitalist yayıncılığın gelişmesidir. Buradaki ilk gazeteler metropol haberlerinin yanı sıra ticari gelişmeler, naipliklere yapılan politik atamalar ve bölgenin önde gelenlerinin düşünceleri gibi haberler içermektedir. Gazeteler bu yoldan “belli bir gazeteyi okuyanlar topluluğu” arasında çok doğal ve neredeyse apolitik bir tarzda “hayali cemaatler” yaratmışlardır. Bu bağlamda, hac yollarındaki criollo memurların ve taşralı criollo yayıncıların milletin hayal edilmesi noktasında belirleyici bir tarihsel rol oynadıklarını söylemek mümkündür. (Anderson, 2015: 82)

2.2. Alman Romantizmi

Milliyetçiliğin kökenlerinin aranacağı bir başka olgu da Alman romantik düşüncesidir. Milliyetçilik ve gelenek arasındaki bağ en güçlü anlamını Alman romantizminde bulur. Romantizm esasen estetik bir devrim olarak bir Avrupa hareketidir. Bu hareket duygusal derinlikte zengin şiirselliği üreten hayal gücüne başvurur. Alman romantizmi ise daha şiirsel olmayı

arzulayan, geçmişi ve toplumu büyüleyici bir tarihsellikte yorumlayan ve 1789 Fransız Devrimi'nin değerlerine karşı savaştan bir akımdır. (Kohn, 1965: 34)

Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) Alman milliyetçiliğinin temellerini ortaya koyan ilk romantik düşünürlerden biridir. Fichte'ye göre bireyler tek başlarına birer hayaletten ibarettir ve ancak bir bütünün içinde yer aldıklarında gerçeklik kazanabilirler. Bu yaklaşıma göre birey bütünlüğe özdeşleşirse özgürlüğüne kavuşabilir ve kendini gerçekleştirebilir. Fichte'nin tahayyül ettiği devlet öz çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelen bireylerden oluşmamaktadır. Devlet bireyden önemlidir; ancak birey ve devlet bir olduğunda bireysel özgürlüğe ulaşılabilir. (Özkırmı, 2016: 35)

Hans Kohn'a göre Fichte'nin milliyetçiliği dışlayıcı olmaktan ziyade "ruhsal canlanmaya" yahut "yeniden doğmaya" matuf bir çağrıdır. Fichte dünyayı "Almanlar" ve "diğerleri" olarak ikiye ayırmamıştır. Ona göre "özgürlüğü savunanlar" ve "özgürlüğe karşı olanlar" vardır. İlk grubun içinde yer alanlar etnik kökeni, dili yahut inancı ne olursa olsun "Alman" yani "gerçek millet" sayılmaktadır. İkinci gruba dâhil olanlar ise Alman ırkına mensup olsalar dahi yabancıdırlar. Fichte'nin milliyetçiliği, Alman romantik milliyetçiliğinin aksine Fransız milliyetçiliğine koşut bir biçimde enternasyonellik içermektedir. Fichte'ye göre bir Alman milliyetçisi, bireysel özgürlük hedefini önce Almanlar arasında gerçekleştirmeli daha sonra bunu tüm insanlığa teşmil etmelidir. (Kohn, 1949: 325)

Alman milliyetçiliği bağlamında bir başka önemli isim de Johann Gottfried Herder'dir. (1744-1803) Herder "volksgeist" kavramıyla bireylerin, ressamların, şairlerin ya da yazarların başarılarının, tüm bir halkın dehasının dışı vurumu olduğunu söyleyerek sanatın ve yaratıcılığın kolektif yanına vurgu yapar. Herder evrenselci düşünceye karşıdır. 1774 yılında yayımladığı ve kültürler arasındaki farklılıkları vurguladığı "*Auch eine Philosophie der Geschichte*" adlı eseri, Aydınlanmacılığa karşı bir manifesto gibidir. (Özkırmı, 2016: 36)

Herder'e göre insanı insan yapan unsur dildir. Dil aynı zamanda düşünceye karşılık geldiği için dilden önce insandan bahsetmek yersizdir. Milletten ilk aşamasını ortak bir dil konuşan insanlar oluşturmaktadır. Dilin paylaşıldığı en küçük grup aile olduğundan millet ailenin doğal bir uzantısı olarak sayılabilir. Bununla birlikte her dil birbirinden farklıdır ve sui generis² tir. Dolayısıyla farklı diller konuşan her topluluğun kendine ait bir düşünce tarzı vardır. Herder'e göre bir Alman için Fransızca konuşmak sahtelik ve doğallığını yitirmek olur; daha da kötüsü natüreliliği, sadeliği, manevi hissi, canlılığı reddedilen; taklitçilikle ve suni bir neoklasizm³ ile tercih edilen bir

² Nevi şahsına münhasır

³ XVIII. yüzyılın ortalarında Fransa'da ortaya çıkan neoklasizm, yurt kavramını ön plana çıkarmış ve bu yurttaki yaşayanlar arasında politik bir eşitlik öngörmüştür. Bununla birlikte halk egemenliğinin kaynağı olarak gösterilmiş, ülkesel bütünlüğe vurgu yapılmış ve bu ülkesel

kültüre maruz kalmış olur. (Kedourie, 1960: 59-60) Dildeki bu özgünlük; tarih, gelenekler, görenekler, semboller veya törenler için de geçerlidir. Bir toplumu anlayabilmek için tüm bu kendini ifade biçimlerinin öğrenilmesi gerekir.

Alman romantizmine göre milli topluluklar eşi benzeri olmayan, kendine özgü ve biricik topluluklardır. Her ne kadar özlerini unutup bir gerileme süreci yaşamış olsalar da eski, doğal ve otantik hallerine geri dönebilirler. Bunu sağlamanın yolu milleti oluşturan bireylerin kendi kaderlerini tayin etmeleri (self determinasyon) ve kendi devletlerini kurabilmeleridir. 19. yüzyılda milli devlete en temel felsefi alt yapısını kazandıran Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e (1770-1831) göre bir milletin duygu ve bilinci ancak 'devlet şuurunda' birleşirse bir anlam kazanır, devlet olmadığı takdirde millet unsuru bir mana içermez. (Habermas, 2002: 9)

2.3. Milliyetçiliğin "Zaferi" ve Ulus Devlet Çağı (1918-1950)

1918-1950 yılları arasındaki süreç milliyetçiliğin zirveye çıktığı dönemdir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrasında birçok devletin sınırları "milliyet ilkesi"ne göre tanzim edilmiştir. Savaş sonrası milliyetçiliğin bu zaferini tetikleyen iki büyük gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki Orta ve Doğu Avrupa'nın birçok milleti içinde barındıran imparatorluklarının çöküşüdür. İkincisi ise müttefiklerin büyük bir tehdit olarak gördükleri Rus Devrimi'dir. Bu bağlamda Wilson ilkeleri, Batı tarafından Bolşevikler'e karşı kullanılacak bir siyasal manivela rolünü üstlenmiştir.

Wilson ilkeleri devlet sınırlarını milliyet ve dil esasına göre belirler. Ancak bu ilkelerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında fiili olarak uygulanabildiğini söylemek güçtür. Halkların fiili dağılımı dikkate alındığında parçalanmış imparatorlukların üzerinde kurulan yeni "ulus devletlerin" çoğu, yerlerini aldıkları yapılar gibi çok milletlidir. İmparatorluklarda "ezilen halklar" olarak addedilen topluluklar yeni ulus devletlerin sınırları içerisinde "ezilen azınlıklar" olarak tanımlanmıştır. Nitekim her birinde etnik köken ve dil bakımından türdeş toplulukların yaşadığı, kendi içinde uyumlu teritoryal devletlere bölünmüş bir kıta yaratma çabasının doğal sonucu, azınlıkların kitlesel olarak kovulması ya da yok edilmesidir. (Hobsbawm, 2014: 161)

Birinci Dünya Savaşı'na katılan ülkelerdeki milliyetçi akımlar özellikle "devrimci umut dalgası"nın 1920'lerin başlarında geri çekilmesiyle iyice güçlenmiştir. Faşist ve diğer aşırı sağcı hareketler milliyetçiliğin yükselişinden yararlanmak için öncelikle orta katmanları ve toplumsal

bütünlüğü tesis edecek güçlü bir devlet fikri savunulmuştur. Neoklasiklere göre devlet insanlara yurt sevgisini ve eşitlik duygusunu aşılmalı ve kendisine de güçlü bir aidiyet bağı geliştirebilmelidir. Neoklasizm milliyetçi ideolojinin nüvelerini içerse de temelde evrenselci bir yaklaşımdır. Oysa ki milliyetçilik doğası gereği evrensellikle ilişkisini koparmak ister. Bu kopuşu gerçekleştiren düşünce akımı ise romantizmdir.

devrimden korkan diğer sınıfları mobilize ederek “kızıl tehdit”e karşı önlem almaya çalışmışlardır. İki savaş arasında ortaya çıkan başarısızlıklar da milliyetçiliğin Faşizm’e ve Nazizm’e kaymasında etkilidir. Örneğin Weimar Cumhuriyeti’nde neredeyse bütün Almanlar Versailles Antlaşması’nın son derece adaletsiz ve aşağılayıcı olduğuna yürekten inanmışlardır. Bu durum Almanya’da Nazizm’in güçlenmesini ve hatta iktidara gelmesini sağlayan en büyük etkenlerden biridir. Büyük Buhran da kitleleri Nazi partisine ve Avrupa’nın diğer yerlerindeki aşırı sağcı hareketlere sürükleyen en önemli “başarısızlıklardan” biri olmuştur. Nitekim Savaş sonrası ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerin aşırı milliyetçi propagandanın dayanağı haline geldiği ifade edilebilir. (Carr, 2015: 43)

Milliyetçilik bu dönemde ırkçı, otoriter, militarist ve irredentist bir forma bürünmüştür. Faşist İtalya ve Nazi Almanya’sı bu dönüşümün en önemli iki örneği olsa da katı milliyetçilik her yerde kendisini hissettirmiştir. Ulusların ve vatandaşların özgürlüğünü savunan, meşrulaştırıcı, katılımcı ve inşa edici milliyetçilik anlayışı yerini ırkçılık düzeyine indirgenmiş saldırgan milliyetçiliğe bırakmıştır. Milliyetçiliğin bu yeni formu İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda gücünü ve popülaritesini yitirmiştir.

1945’ten sonra Avrupa’da düşüşe geçen milliyetçilik, Asya ve Afrika’daki sömürgelerin bağımsızlaşması ile birlikte ortaya çıkan yeni devletlerin uluslaşma süreçlerinde önemli bir dinamik haline gelmiştir. Henüz “üçüncü dünya” olarak nitelendirilmemiş bu bölgelerdeki bağımsızlık hareketleri “milli kurtuluş” veya Marksistler arasında “milli ve toplumsal kurtuluş” olarak görülmüştür. Üçüncü dünyada ulusal kurtuluş ideali siyasi boyutunun yanı sıra iktisadi bir boyuta da sahiptir. Bu durum, sömürgecilik karşıtı hareketlerin milliyetçi arzularını ifade etmek için neden liberalizm yerine sosyalizme ve özellikle de Marksizm-Leninizm’e yöneldiklerini açıklamaya yardım eder. (Heywood, 2013a: 164)

3. Ulus Devletin Geleceği

3.1. Küreselleşme ve Ulus Devlet

Milliyetçilik şüphesiz son iki yüz yılın en belirleyici siyasal olgularından biridir. Bunun en açık ispatı geçmişten günümüze uzanan süreçte ulus devletlerin sayısındaki artıştır. Nitekim 19. yüzyılın başında dünya üzerinde yalnızca bir düzine ulus devlet varken bugün bu sayı iki yüze yakındır. Bu dramatik artış milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkını talep eden özerklik ilkesinin gücünü göstermektedir. Ancak özellikle küreselleşme olarak adlandırılan süreçle birlikte ulus devlet ve milliyetçilik yoğun bir sorgulamanın nesnesi haline gelmiştir. 20. yüzyıl ilerledikçe milliyetçiliğin miadını doldurduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Ancak 1990’lı yıllardan günümüze artarak devam eden bu iddialar karşısında, (her ne kadar küreselleşme ulus devlete yönelik önemli bir tehdit unsuru olsa da) milliyetçiliğin iyi bir “direniş” örneği sergilediği ifade edilebilir.

Küreselleşmenin savunucularına göre neoliberalizmle desteklenen bir ademi merkezîyetçilik, milliyetçiliğin aşırılıklarına karşı korunmanın en iyi yoludur. Bir başka ifadeyle milliyetçiliğin ortaya çıkardığı savaşların panzehiri küreselleşmenin dünya halkları arasında meydana getireceği bütünleşmedir. Bu yaklaşıma göre piyasa ekonomisinin tedricen yaygınlaşması milliyetçiliği geriletecektir. İktisadi çıkarların ön plana çıkması, milli kimlikleri önemsizleştirecek ve böylece ulus devletlere alternatif olarak bölge devletleri veya ulusal hudutları aşan ekonomik bölgeler tesis edilecektir. Ancak bu yaklaşım, halihazırda en güçlü siyasal meşruiyet dayanağı olan milleti ve onun tesis ettiği uluslararası düzeni hafife almıştır; bu yönüyle de son derece indirgemecidir.

Küreselleşmenin getirdiği en önemli yeniliklerden biri iletişimsel süreçlerin hızlanması ve bunun doğal sonucu olarak ortak bir dünya kültürünün oluşmasıdır. İronik bir biçimde milleti ortaya çıkaran süreçler de, onu tehdit eden küreselleşmeyi ortaya çıkaran süreçlerle oldukça benzerdir. Nitekim Karl Deutsch'a göre millet, sınırları belli bir teritoryal alan üzerindeki iletişim ağlarının yoğunlaşmasından doğmuştur. (Deutsch, 1969) Anderson'a göre ise matbaanın icadı ile halk dillerinde basılan yazılı eserlerin yaygınlaşması ve bunun da bir dil ortaklığı sağlayarak standartlaşmış ulusal dilleri oluşturması, milletin "hayal edilmesini" sağlayan en önemli dinamiklerden biri olmuştur. (Anderson, 2015: 54-62) Küreselleşme çağında iletişimin ulusal sınırları aşması ve özellikle elektronik medyanın söz konusu sınırları yok sayması bu defa milletin geleceğinin tartışılmasını gündeme getirmektedir. Küreselleşme kuramcıları açısından bakıldığında geçmişte milletleri inşa eden iletişimsel süreçler gelecekte milletin yok olmasına neden olacaktır. Benedic Anderson tarafından "matbaa kapitalizmi" olarak adlandırılan süreç nasıl milletleri meydana getirdiyse "elektronik kapitalizm" de millet ötesi duygusal ortaklıklara yol açabilir. (Appadurai, 2003: 161)

Milliyetçiliğin en tanınan kuramcılarında Anthony D. Smith ise ulus devleti ve milliyetçiliği anında ortadan kaldıran bu tür yaklaşımları eleştirmiştir. Smith'e göre "dünya kültürü" kavramı kendi içerisinde çelişkilidir. Her ne kadar global iletişim ağı standartlaştırılmış ürünlerin dağıtımını gerçekleştirip ortak bir tüketim ve yaşam kültürü yaratsa da bu durum küresel kültürün milli kültürü yerinden edebileceği anlamına gelmemektedir. Dünya kültürünün atıfta bulunacağı bir tarihsel süreç yoktur. Smith'in ifade ettiği gibi milletler; dil, din ve kültür aracılığıyla ortak bir kimlik meydana getiren sembollerden, hatıralardan ve mitlerden oluşan "etnik bir çekirdek" etrafında bir araya gelirler. Milli kültürden farklı olarak dünya kültürü "hatırasız"dır ve zaten başka türlü de olamaz. (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2010: 338)

Küreselleşmeyle birlikte artan iletişim ve ulaşım imkânlarının bir başka önemli sonucu da göç ve "yurtsuzlaşmadır." Bu bağlamda ülke toprağı

kavramının önemsizleştiği, bunun da ulus devlet ve milliyetçiliğe ağır bir darbe indirdiği iddia edilmiştir. Göç olgusu aynı zamanda göçmenlerin köken milletlerine duydukları sadakati yerleştikleri topluma karşı da hissetmesine neden olabilir. Nitekim Linda Basch ulusöteciliği, “göçmenlerin, köken toplumlarıyla halihazırda içinde yaşadıkları toplumu birbirine bağlayan çok farklı boyutlarda geliştirdikleri toplumsal ilişkileri” kapsayan bir süreç olarak tanımlamaktadır; böylece göçmenler, kendilerini aynı anda iki ya da daha çok ulus devletle ilişkilendiren sosyal ağlar içine yerleşerek hareket ederler, kararlar alırlar ve kimlikleri ile birlikte öznelliklerini bu çerçevede geliştirirler. (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2010: 340)

Göçmenlerin yerleştikleri toplumun değerleri ve öz kültürlerinin birleşmesiyle ortaya bir melezleşme olgusunun çıktığı ifade edilebilir. Melezleşme şüphesiz milliyetçiliği ortadan kaldırmamıştır. Bu bağlamda anavatan hasretinin milliyetçi duyguları beslediği ve dolayısıyla göç eden insanların yerleşik olanlara göre milliyetçiliğe daha fazla ilgi gösterdikleri öne sürülebilir. Benedic Anderson bu durumu “uzaktan milliyetçilik” olarak tarif etmiştir. Küreselleşme olgusu bazılarının iddia ettiği gibi milliyetçiliğe son vermemiş aksine onu güçlendirmiştir. Anderson’a göre milliyetçilik daima göçlerden ve sürgünlerden beslenmiştir; bunun en önemli sebebi göçmenlerin ev sahibi ülkede karşılaştıkları ırkçılık ve ötekileştirmeye karşı etnik kimliklerini koruma eğilimleridir. Uzaktan milliyetçiliğin ayırt edici bir başka özelliği ise aşırı bir radikalizme izin veren sorumsuzluğudur. Anderson’a göre anavatanından uzakta olan milliyetçi hapisten, işkenceden veya ölümden çekinmez. (Anderson, 1998: 74)

Neticede küreselleşme ve “diasporalaşma” olgularının milliyetçiliği ve ulus-devleti aşındıran bir yönünün olduğu kabul edilse bile; söz konusu olguların milliyetçiliği ortadan kaldıracığını savunmak iddialı bir yaklaşımdır. Küreselleşme süreci her ne kadar ortak bir tüketim ve eğlence kültürü yaratmış olsa da bu kültür herhangi bir tarihselliğe dayanmaz yani “hatırasız”dır; dolayısıyla kadim bir geçmişten gelen dil, din, gelenek ve mitlerin oluşturduğu yerel kültürün yerini alması ve milletleri ortadan kaldırması kolay değildir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak artan göçlerin de milliyetçiliği yok etmek şöyle dursun aksine güçlendirdiği ifade edilebilir. Nitekim göç olgusunun “öteki ile ilişki” üzerinden milliyetçiliği yeniden ürettiği ve tahkim ettiği açıktır. Anderson’un “uzaktan milliyetçilik” olarak kavramsallaştırdığı göçmen milliyetçiliği; ırkçılık, ötekileştirme ve ayrımcılığa karşı muhacirlerin anavatanlarının değerlerine daha çok bağlanması ile açıklanabilir.

3.2. Avrupa Birliği ve Ulus Devlet

Milliyetçiliğe tehdit olarak görülen bir başka olgu da bölgeselleşmedir. Aynı bölgede yer alan devletlerin belli konularda ortak hareket etmek, işbirliklerini güçlendirmek ve siyasetlerini koordine etmek için bir araya gelmesi olarak tarif edebileceğimiz bölgeselleşme 20. yüzyılın ikinci

yarısından itibaren uluslararası sistemin vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda mevcut devlet teşkilatlarına dokunmadan ekonomik, siyasi, hukuki veya kültürel işbirliği amacıyla tesis edilen bölgesel kurumların milliyetçiliği gerileteceği düşünülmektedir. Günümüzde Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) gibi birçok bölgesel işbirliği kuruluşu olsa da coğrafi, kültürel, siyasi ve iktisadi etkileşimlerin çevrelediği toplumsal bir sistem; bir sivil toplum, politik bir özne olarak hareket eden müşahhas bir kimliğe ve belli bir meşruiyete sahip tarihsel bir yapılanma olarak addedilebilecek yegâne bölgesel kuruluş Avrupa Birliğidir. Avrupa Birliği pek çok insana göre milliyetçiliği aşmayı sağlayacak bir siyasi deneyimdir.

AB sınırları içerisinde komşu ülkelere duyulan güvenin ve Avrupa topluluğuna duyulan aidiyet hissini önemli ölçüde arttırdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte özellikle gençlerde milli gurur hissini, orduya güvenin veya savaş zamanı ülkeyi savunma iradesinin azaldığı iddia edilebilir. Ancak söz konusu gerilemenin sebebi Avrupalılık bilincinin doğuşundan ziyade milliyetçiliğin özünde kolektif olan kimliğinin altını oyan bireyci değerlerin yaygınlaşmasıdır. Kaldı ki, Avrupa'nın birleşmesi fikrinin kazandığı çoğunluk onayı, insanların kendini "Avrupalı" olarak görmelerinden daha çok (AB'ye katılımından elde edilecek ekonomik faydalar, üye ülkelerin uluslararası alanda saygınlıklarının artması gibi) milli endişelerden kaynaklanmaktadır. (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2010: 350)

Avrupa'da milliyetçilik her ne kadar iki dünya savaşı arasındaki gücünü yitirmiş olsa da hâlâ reddedilemez bir etkiye sahiptir ve vatandaşların milli kimliklere bağlılığı güçlü bir şekilde devam etmektedir. Nitekim 1992 Eylülünde Fransa'da Maastricht Antlaşması için gerçekleştirilen referandumda hayır diyenler sadece yaklaşık yüzde 2'lik bir oranla kaybetmişlerdir. Mayıs 2005'te gerçekleştirilen referandumda ise Fransızlar bu kez Avrupa Anayasası tasarısını yüzde 55'lik bir oy oranıyla reddetmişlerdir. Hollandalılar ise aynı tasarıya yüzde 62 ile hayır demiştir. Esasen Avrupa yurttaşlığı hususunun da tartışmalı olduğu ve kendi içinde çelişkiler barındırdığı ifade edilebilir. Maastricht Antlaşması ile birlikte yasallaşan Avrupa yurttaşlığı, ulus-devletin ötesinde bir vatandaşlık meydana getirmeyi hedefleyen ilk ve tek proje olmasına rağmen halk nezdinde karşılık bulamamıştır. Yapılan kamuoyu araştırmalarında halkın yalnızca küçük bir bölümünün kendini "Avrupalı" olarak hissetmesi, "Avrupa kimliği" eksikliğinin varlığını gündeme getirmiştir. (Altınbaş, 2009: 98)

AB'nin yarattığı entegrasyon ve "bütünleşme" sürecine son dönemde vurulan en büyük darbe "Brexit" süreci olmuştur. 'Britain' ve 'Exit' sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşan ve İngiltere'nin AB'den ayrılma sürecini ifade etmek için kullanılan bu kavram, "AB rüyasının" sonlandığına

dair yorumları da beraberinde getirmiştir. (Dieck-Assad, 2016) AB tarihinde ilk kez yaşanan bu “kopuş süreci”nin, bölgesel entegrasyonun en rafine örneği olan Avrupa bütünleşmesi fikrini sarstığı ifade edilebilir. Nitekim gerçekleştirilen referandumda İngiltere halkının yüzde 51.9’u ayrılık yönünde oy kullanmıştır. Ayrılma yanlılarının genellikle ulusal egemenlik, güvenlik ve ekonomi gibi ulus devletin en önem verdiği unsurları gerekçe göstermesi, sınırların amorf hale gelmesinin kolay olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte İngiltere’nin AB ve onun öncülü olan Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) başından beri mesafeli olduğu belirtilmelidir. Nitekim İngiltere’nin AET’den ayrılmak için yaptığı ilk referandum 1975’te gerçekleşmiş ancak İngiliz halkı yüzde 67,23’lük bir oranla toplulukta kalmayı tercih etmiştir. (Aktaş, 2019: 266) 1995 yılında ise Schengen bölgesi dışında kalmayı tercih eden İngiltere sonraki süreçte Euro bölgesine dahil olmayı da reddetmiştir. 2004 yılında AB’nin genişleme politikası çerçevesinde birçok Doğu Avrupa ülkesinin Birliğe katılması İngiltere genelinde “göç korkusunu” tetiklemiştir. Bu bağlamda son dönemde Ortadoğu’da yaşanan istikrarsız ortam dolayısıyla Avrupa’ya göç eden mültecilerin Brexit kararında etkili olduğu söylenebilir. Brexit sürecinde göçmen sorununun kültürel boyutu ile birlikte ekonomik boyutu da ön plana çıkmıştır. Nitekim göçmen sayısının azaltılması aynı zamanda ücretlerin artması demektir. Tüm bu eleştiriler ile güçlenen Brexit kampanyası ayrılıkçıların kazanmasını sağlamıştır. (Sokullu, 2017: 31)

3.3. 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Mülteci Sorununun Batı’da Yükselen Milliyetçiliğe Etkisi ve Ulus Devletin Güçlenmesi

Avrupa Birliği’nin milliyetçiliği “ehlileştiremediğinin” en açık göstergelerinden biri de özellikle 2008 küresel ekonomik krizi sürecinde aşırı sağın yükselişe geçmesidir. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Avrupa bütünleşmesinin getirdiği ekonomik refahın aşırı sağ akımları güçsüzleştirmesine rağmen 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin getirdiği iktisadi olumsuzluklar ve belirsizlikler Avrupa’da ırkçılığın yeniden güçlenmesine neden olmuştur. ABD’de başlayan krizin Avrupa’ya yayılmasıyla birlikte Troyka’nın⁴ Birlik üyesi ülkelere mali disiplin çerçevesinde kemer sıkma politikalarını dayatması vatandaşlar nezdinde uluslararası kurumlara ve AB’ye olan güveni azaltmıştır. Mali disiplinin artmasıyla kaybedilen sosyal güvence ve artan işsizlik, göçmenlerin ülkelerin ekonomileri üzerinde fazladan yük olduğu algısını pekiştirmiştir. Bazı Avrupa ülkelerindeki Müslüman ve göçmen karşıtlığının artması, aşırı sağcı suç örgütlerinin göçmenlere yönelik saldırılarıyla birlikte çok daha tehlikeli bir aşamaya taşınmıştır. 2011 yılında Norveç’te Anders Behring Breivik’in bir gençlik kampına yönelik gerçekleştirdiği terör saldırısı ve eş zamanlı olarak düzenlediği bombalı saldırılar sonucu birçok insanın

⁴ Avrupa Birliği, Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu

hayatını kaybetmesi, Avrupa'daki ırkçılık tehdidine karşı dünya kamuoyunun da dikkatini çekmiştir. Benzer bir saldırı 15 Mart 2019 tarihinde Yeni Zelanda'nın Christchurch şehrinde Al Noor ve Linwood camilerine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu saldırıda Cuma namazı için toplanan elli Müslüman silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirmiştir. Saldırının faili Brenton Harrison Tarrant, Norveç katliamcısı aşırı sağcı terörist Anders Behring Breivik'in "şövalye kardeşleriyle" irtibata geçtikten sonra misyonu için manevi destek (blessing) aldığını belirtmiştir. (Erol, 2019: 10) Bununla birlikte Altın Şafak Partisi (Yunanistan), Jobbik (Macaristan), Gerçek Finliler (Finlandiya) ve Avusturya Özgürlük Partisi gibi partilerin oy oranlarındaki ciddi artış aşırı sağın Avrupa genelinde elde ettiği desteğin boyutları hakkında net bir fikir vermektedir.

Ortadoğu'daki istikrarsız savaş ortamı ve özellikle Suriye iç savaşı nedeniyle Batı'ya yönelen mülteci akını Avrupa ve Amerika'daki milliyetçi popülist siyasi akımların güçlenmesine zemin hazırlayan en önemli olgulardan biridir. Bu bağlamda ekonomik kaygılarla birlikte "kültürel kimliğin korunması" ve terör endişesinin kitleleri popülist milliyetçi bir söylemi benimseyen siyasal hareketlere yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Demokrasinin ve küreselci söylemin neşet ettiği ülkelerde dahi tepkisel / milliyetçi / popülist bir siyasal izleği takip eden liderlerin iktidara geldiği ya da güçlendiği görülmektedir. Donald Trump'ın 2016 yılında ABD Başkanı seçilmesi, Fransa'da Ulusal Cephe lideri Marine Le Pen'in Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura kalmayı başarması, Brexit oylamasında İngiliz halkının AB'den çıkmaya onay vermesi ve sonrasında Boris Johnson'ın Başbakan seçilmesi ve genel olarak Avrupa'da aşırı sağ akımların meclisteki temsil oranlarının artması ulus devletin küreselci söylem karşısında -en azından şimdilik- daha avantajlı bir konumda olduğunu göstermektedir.

Göçün ve ekonomik belirsizliğin yarattığı korku kitleleri "teyakkuz" durumuna geçiren en önemli dinamiklerden biridir. Bu bağlamda Batı'da aşırı sağın yükselişinin birtakım ekonomik ve kimliksel endişelerden kaynaklandığı söylenebilir. Avrupa siyaseti 1990'lardan başlayarak tedricen otoriter bir yöne kaymıştır; bu otoriter tutum özellikle hukuk, göç, entegrasyon ve ulusal güvenlik başlıklarında temayüz etmiştir. (Mudde, 2013: 9) Nitekim ulusal cephe (FN) lideri Marine Le Pen'in 2017 Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında ortaya koyduğu "küreselleşmeciler ve vatanperverler" retoriği (Karabel, 2018) adeta kimliksel ontolojilerini tehdit altında gören Avrupalıların ulus devlete "tutunmasını" temsil eden bir slogandır. Özellikle göç konusunda yaşanan endişeler ortak dünya kültürü, çok kültürcülük ve küreselcilik gibi söylemlerin geçerliliğini nispeten yitirmesine ve ulus devletin güçlenmesine neden olmuştur. Popülist partiler bu endişelerden yararlanarak göç meselesini kendi toplumlarının refahına ve sosyal / kültürel özelliklerine

karşı bir tehdit olarak göstermektedir. Söz konusu partilerin bu tutumu ötekileştirici ve zaman zaman “ırkçı” bir retorik de dolaşıma sokmaktadır. Göçle ilgili akın, istila, baskın ve ihlal gibi sözcüklerin kullanılması bu durumu somutlaştıran örneklerdir. (Kaya, 2017: 6) Çok kültürcülük ve göç karşıtlığının yalnızca “radikal sağ” siyasi akımların benimsediği bir politik izlek olduğunu söylemek de gerçeği tam manasıyla yansıtmaz. Nitekim kıta Avrupası ve İngiltere’de merkez siyasette yer alan bazı aktörlerin de hoşgörüyü temel alan ve göçmenlere “sahip çıkan” bir politik tutum aldığı söylenemez. Bu bağlamda Angela Merkel, David Cameroon ve Nicolas Sarkosy gibi önemli siyasi liderlerin yanlış sebeplerle çok kültürcülüğü bastırıldığı ifade edilebilir.⁵ (aktaran Kaya, 2017: 7) Yani göçmenler ve özellikle Müslümanlar üzerindeki ön yargılar yalnızca marjinal siyasi hareketlerde değil, merkez siyasi aktörlerde de karşılık bulmaktadır. Politik ve ekonomik huzursuzluk, “İslamofobik” söylemlerin kitleler nezdinde karşılık bulmasına neden olmuştur. Neticede ekonomik ve kimliksel endişelerin 1990’larda küreselleşme karşısında “zor duruma” düşen ulus devleti 2000’lerde avantajlı bir konuma getirdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Milliyetçilik tarihsel olarak incelendiğinde, geleneksel meşruiyet odaklarını yıkarak yeni bir siyasal ve sosyal düzen tesis etmesi bakımından dünya üzerindeki en etkili ideolojilerden biri olarak görülebilir. Bugün dünya üzerindeki devletlerin meşruiyetlerini mutlaka ortak mitlere, değerlere ve hatıralara sahip bir millete dayandırması; yani “ulus devlet” şeklinde teşkilatlanması milliyetçiliğin tarihsel süreç içerisinde oynadığı dönüştürücü rolü göstermektedir. Bir ülke sınırları içerisinde yaşayan insanların içtimai değerlere dayanarak egemenliği ortaçağ kurumlarından devralması ve “tebaadan” vatandaş haline gelmesi milliyetçilik fikri üzerinden somutlaşmıştır. Milliyetçiliğin tarihsel işlevi, siyasal ve toplumsal hiyerarşilerden bağımsızlaşarak özgürlüğe kavuşmaktır. Dolayısıyla halk, özgürleşmesini sağlayan bir araç olarak millete sadakat duymuştur. Bu bağlamda modern demokrasinin de ulusal aidiyet hissi ile birlikte doğduğu söylenebilir. Ancak milliyetçiliği sadece insanları özgürleştiren ve modern siyasal-toplumsal sistemi tesis eden bir ideoloji olarak görmek tek boyutlu bir değerlendirmedir. Söz konusu ideoloji, dünya üzerindeki bazı halkları özgürlüğüne kavuştururken bazılarını da ötekileştirerek etnik ayrımcılığa ve tarihsel yıkımlara sebep olmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılan imparatorlukların yerini alan ulus devletlerin sınırları içerisinde etnik ve kültürel olarak farklı aidiyetlere sahip olan insan topluluklarının mübadeleden kitlesel kıyıma kadar birçok uygulamaya tabi tutulduğunu söylemek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı ise milliyetçiliğin ırkçılığa, totalitarizme ve militarizme evrildiği bir dönemdir. Bu bağlamda iki savaş

⁵ Fransa’nın halihazırdaki cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ve 2019 Aralık’ında İngiltere’de başbakan seçilen Boris Johnson’un da göçmen yanlısı ve küresel / bölgesel entegrasyon politikalarını benimseyen liderler olmadığını söylemek mümkündür.

arasında yaşanan sosyo-ekonomik problemlerin kitleleri radikalizme yönelttiği, bu radikalizmin de Faşizm ve Nazizm gibi ideolojilerin güçlenmesine neden olduğu ifade edilebilir. 1929 ekonomik buhranı, Alman halkının Versailles Antlaşması dolayısıyla yaşadığı “aşağılanmışlık” duygusu ve orta / üst sınıfların hissettiği “sosyalizm korkusu” kitlelerin ırkçı ideolojilerin arkasında konsolide olmasına neden olmuştur.

Milliyetçilik Avrupa’da 1945’ten sonra cazibesini yitirmiş ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden ön plana çıkmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Balkanlar ve Kafkaslarda yaşanan etnik çatışmalar milliyetçiliğin Soğuk Savaş boyunca ortadan kalkmadığını göstermiştir. Öte yandan çift kutuplu düzenin sona ermesinin yalnızca etnik ve milli çatışmalara neden olduğu söylenemez. Nitekim Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonraki süreç; sınırların daha kolay aşıldığı, tüketim ve yaşam tarzlarının birbirine yaklaştığı bir süreci ifade eder. Küreselleşme olarak adlandırılan bu sürecin tüm ideolojiler gibi milliyetçiliği de işlevsiz hale getireceği öngörüsü, özellikle liberal-demokratik toplumlarda son derece yaygın hale gelmiştir.

Küreselleşme süreci ile birlikte milliyetçiliğin ve ulus devletlerin ortadan kalkacağı iddiası iktisadi ve siyasi zeminde uzun süredir dile getirilmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte sınırların aşılması, yerel değerlerin “küresel tüketim kültürü” karşısında zayıflaması; BM, NATO, AB, IMF gibi ulus üstü yapıların, sivil toplum kuruluşlarının ve şirketlerin artan gücü bu iddiayı güçlendirmektedir. Ancak küreselleşmenin yerel, bölgesel ve ulusal yapıları tamamen aşması mümkün görünmemektedir. Nitekim çok kültürlülük söylemi ve etnik çeşitliliğe alan açan post endüstriyel süreç aynı zamanda yerleşik ulus devletlere aidiyet hissedilen vatandaşların “korkularını” artırmakta ve bu vatandaşların milliyetçiliğe sarılmasına neden olmaktadır. Özellikle 2008 yılında dünya genelinde yaşanan ekonomik krizin Batı ülkelerindeki yaşamsal refah üzerinde yarattığı olumsuz etki ve Suriye iç savaşının göç dalgasını hızlandırması, Avrupa sathında İslamofobi’yi artırarak milliyetçi ve popülist siyasetin yükselmesine neden olmuştur. Sosyal devletin koruyuculuğu altında ve yüksek refah düzeyinde yaşayan Avrupa ülkelerinin vatandaşları, söz konusu krizle birlikte geleceğe dair yoğun bir endişeye kapılmış ve bu durum “ötekilerin / yabancıların” tüm sorunların kaynağı olarak görülmesini kolaylaştırmıştır. Avrupa’da derinleşen ekonomik ve sosyal sorunlar, milliyetçiliğin güçlenmesine ve ayrımcı tutumların şiddete dönüşmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası insan hakları, demokrasi ve ifade hürriyeti gibi evrensel değerler temelinde bir bütünleşme sürecine giren Avrupa devletleri, milliyetçiliğin yükselişi ile birlikte toplumsal barışı ve güvenliği tehdit eden sosyal ve siyasal süreçlerle karşı karşıya kalmıştır. Yabancı düşmanlığına evrilen popülist / milliyetçi

eğilimlerin daha da güçlenmesi halinde “Avrupa değerleri”ne yönelik inanç sarsılacak ve AB projesi ciddi zarar görecektir.

Gelişen teknoloji ve iletişim imkanlarının milliyetçiliği geriletmediği savı ise “çift yönlü” değerlendirilebilir. Nitekim söz konusu imkanların artması yalnızca küreselleşme sürecini değil, milliyetçiliği de güçlendirmektedir. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının ulus devletin propaganda olanaklarını artırdığı ve milli duyarlılıkları kendi halkına içkin hale getirmede çok daha yetkin kıldığı söylenebilir. Ulus devletler gerilemek şöyle dursun, teknoloji sayesinde çok daha eş güdümlü ve merkezi hale gelmiştir. Dolayısıyla ulus devletlerin gözetleme ve bürokratik denetim konusunda geçmişteki herhangi bir dönemden daha kapsamlı müdahalelerde bulunabildiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı “ortak dünya kültürü”nün milliyetçiliği ortadan kaldıracak bir etki yaratmadığı söylenebilir. Nitekim söz konusu kültür, ortak mitlere ve hatıralara dayanmamakla birlikte kadim bir tarihsel süreçten yoksundur. Bu bağlamda “hatırasız” olan ortak dünya kültürünün güçlü bir aidiyet ve kimlik duygusu yaratamayacağı; dolayısıyla millet ve milliyetçiliğin yerini alamayacağı öngörülebilir.

Kaynakça

- Aktaş, M. (2019). Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. *AB Ülkelerinde Yükselen Popülizm, Brexit ve AB'nin Geleceği*, 12(66), 263-272.
- Altınbaş, D. (2009). Avrupa Birliği'nin başarısız girişi: Avrupa yurttaşlığı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 93-112.
- Anderson, B. (1998). *The Spectre of Comparasions: Nationalism, Southeast Asia and World*. Verso, London.
- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İ. Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.
- Appadurai, A. (2003). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Carr, E.H. (2015). *Milliyetçilik ve Sonrası*, (Çev. O. Akınhay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Deutsch, K. (1969). *Nationalism and Social Communication: An Inquiry Into the Foundation of Nationality*, MIT Press.
- Dieck-Assad, M. (2016). Brexit or the End of the European Dream? <https://globalnetwork.io/perspectives/2016/06/brexit-or-end-european-dream>.
- Dieckhoff, A ve Jaffrelot, C. (2010). “Küreselleşen ve Bölgeselleşen Dünyada Milliyetçiliğin Direnişi.”, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, (Ed: A. Dieckhoff ve C. Jaffrelot), (Çev. D. Çetinkasap), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Erol, K. (2019). Yeni Zelanda terör saldırısı ve Avrupa bağlantıları. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı Raporu*. İstanbul: Sayı: 284.

- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev. B. Ersanlı ve G.G. Özdoğan), Hill Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Çev. M. Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul.
- Heywood, A. (2013a). *Siyaset*, (Çev. B.B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla) Adres Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2013b). *Siyasi İdeolojiler*, (Çev. A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanç, Ş. Akın, B. Kalkan) Adres Yayınları, Ankara.
- Hobsbawn, E.J. (2014). *Milletler ve Milliyetçilik*, (Çev. O. Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Karabel, S. (2018). Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ ve Popülist Söylem, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/avrupa-da-yukselen-asiri-sag-ve-populist-soylem/1113760>
- Kaya, A. (2019). Eleştirel Miras: Avrupa'da kimliklerin gerçekleştirilmesi ve temsil edilmesi (CoHERE). *Çalışma Paketi 2. Kritik Analiz Aracı (Critical Analysis Tool, CAT) 2*
- Kedourie, E. (1960). *Nationalism*. Hutchinson&Co Publishers, London
- Kerestecioğlu, İ.Ö. (2012). "Milliyetçilik: "Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens" ten Frankeştayn'ın Canavarına", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (Ed: H.B. Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kohn, H. (1949). The Paradox of Fichte's Nationalism, *Journal of the History of Ideas*, 10 (3), 319-343.
- Kohn, H. (1965). *Nationalism its Meaning and History*. Robert E. Krieger Publishing Company, Florida.
- Mudde, C. (2013). "Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What?", *European Journal of Political Research*, Vol.52, No.1, s. 1-19.
- Özkırmı, U. (2016). *Milliyetçilik Kuramları: "Eleştirel Bir Bakış"*. Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Renan, E. (2106). *Ulus nedir?*, (Çev. G. Yavaş), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Rousseau, J.J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. V. Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sander, O. (2014). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Smith, A.D. (2016). *Milli kimlik*, (Çev. B.S. Şener) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sokullu, E. C. (2017). "İngiltere'nin AB ile İmtihanı: Siyasal Söylemlerde Avrupa Şüpheliğin Evrimi ve Brexit." *Brexit Sonrası Birleşik Krallık ve AB'nin Geleceği*. Akademos Yayınları, İstanbul.

